

ЗАРОДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ У КРАЇНАХ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Сучасне бачення проблем державотворення своїм корінням сягає в далеке минуле. З тих пір і по сьогодні суспільна думка перебуває в пошуку відповідей: що таке влада, що таке політика, яка влада краща, що таке свобода, справедливість, рівність, демократія та ін.

Для того, щоб краще розуміти звідки і чому взялися ті чи інші сучасні політологічні теорії, необхідно простежити етапи і періоди виникнення і становлення політичних вчень.

Початок політичної думки пов'язується з розвитком владних відносин, становленням політичної організації суспільства, його інститутів. Вона не може виникати поза політичною організацією суспільства, водночас після втрати найважливішого з інститутів – держави, політична думка не зникає, а трансформується. Змістом політичної науки є ідеї, погляди, концепції, що узагальнюють та визначають політичну діяльність і відносини суб'єктів політичної влади. Якщо змістом філософії є пошуки і розкриття суті істини, то змістом політики – розкриття суті політичної влади, владних відносин, організації суспільства. Політична думка доносить до нас провідні ідеї про шляхи, форми завоювання влади та її реалізацію у специфічних, конкретно-історичних умовах. Вона конкретна, а отже дає більш-менш істинну суть поглядів діячів минулого. Це не набір окремих ідей і поглядів, а певна система, оскільки, як наголошував класик німецької філософії Г.Гегель у «Лекціях з історії філософії», «набір розрізнених ідей не є наукою».

Джерелами політичної науки є окремі погляди, ідеї та теоретичні концепції мислителів, політиків-практиків минулого, державні соціально-політичні документи, різні правові акти, літописи, спогади, епістолярна спадщина тощо. Джерелами виступають й самі історії політичної думки національного та регіонального масштабу, окремі твори спеціальної та художньої літератури.

Вивчення політичної думки має епістолярний, онтологічний та аксіологічний аспекти. Епістолярний аспект полягає в аналізі основних понять, категорій історії політичної думки, їх генезі. У центрі знаходяться такі категорії: «політична влада», «політичні рішення», «політична система» тощо. Онтологічний аспект вивчає суб'єкти політичних відносин. Аксіологічний містить у собі аналіз головних політичних цінностей, насамперед таких, як свобода, справедливість, рівність, демократія тощо. Вивчення політичної думки сприяє опрацюванню політичних прогнозів розвитку політичних подій та процесів.

Політична думка минулого має велике методологічне значення. Саме аксіологічний аспект дає нам універсальні політичні цінності, які заливаються актуальними ось уже декілька тисяч років.

Історія політичної думки тісно пов'язана з політичною історією, конкретним фактичним матеріалом. Адже мислителі, як і всі люди, мали свої сильні й слабкі риси, брали участь у історичних подіях, вони кохали, мали сім'ї, дітей. Історія, позбавлена такої інформації, стає сухою і нецікавою. Потрібен розумний компроміс, аналіз їх поглядів і думок. Ще один важливий момент такого аналізу полягає в тому, що політична думка – невід'ємна частина національної культури й свідомості. У процесі формування політичної свідомості нації, становлення й розвитку державності ідеї та концепції політичної думки є важливими компонентами, на основі яких більшою чи меншою мірою формується національна ідея.

У своєму розвитку політична думка пройшла ряд історичних етапів: стародавнього світу, середньовіччя, епохи Відродження, Нового часу, доктрини XIX–XX ст., основні школи і течії сучасної зарубіжної політології.

Політичні думки у країнах Стародавнього Сходу

Перші політичні вчення виникли у зв'язку з появою класового суспільства в країнах стародавнього Сходу – у Передній, Східній і Південній Азії та в північно-східній частині Африки. Починаючи із IV ст. до н.е., в результаті розпаду первіснообщинного ладу і поділу суспільства на класи – на

рабовласників і рабів – стали складатися стародавні рабовласницькі держави – Єгипет, Вавілон, Індія, Китай та ін.

Рабовласницький лад, який утворювався у країнах стародавнього Сходу, мав свої особливості. Тут рабовласництво деякий час зберігає примітивні форми, обмежується в основному рамками домашнього рабства.

Стародавні держави були розташовані по долинах річок Нілу, Тигру, Євфрату, Інду, Гангу, Хуанге, Янцзи – повені несли смерть, руйнування, тому їх ще називають «річкові царства». Вони породжували безсилля, беспорядність, страх. Це формувало віру в нікчемність людської долі, неминучість щось змінити. Тому тут панував у суспільній думці фатум (від латинського – доля, неминучість). Це і породило необхідність формування примітивної суспільної організації – общинної, яка стала основою виникнення державності.

Другою рисою був теократизм. Правителі несли в собі велич богів, тому їх функції сакралізувалися (від латинського *sacrum* – священний, вищий), утворилася верства жерців.

Третьою рисою суспільного мислення стала особливість характеру політичної влади. Сільська община, де проживала більшість населення, була стійкою, замкнутим світом. Треба було проводити будівництво захисних споруд, іригаційні заходи, будівництво мостів.

У Стародавньому Єгипті політичні погляди знаходимо в настановах Птаххетена – візира єгипетського фараона Аїсеса (2690–2625 рр. до н.е.). Зміст *«Повчань Птаххетена»* виводить піраміду влади тодішнього суспільства. На її вершині стояли боги – покровителі Єгипту, нижче – їх обранець, тобто фараон, ще нижче – залежні від фараона й пов'язані з ним жерці, потім рабовласники, ще нижче – вільні землероби і ремісники, найнижче – раби. Всі ступені піраміди ніби об'єднують правосуддя, яке було персоніфіковане в образі богині Маат.

«Повчання Птаххетена» висунуло ряд загальних положень про будову суспільства: принцип рівності від народження людей, щастя – як мета життя, етичний принцип, названий КА.

Але в той же час до нас дійшов папірус *«Бесіди розчарованого зі своїм духом»*, в якому висловлюється сумнів невідомої людини з приводу справедливості тогочасного

суспільства, суспільного життя, характеризуються зіткненнями протилежних інтересів різних соціальних груп. Анонім говорить, що «повсюдно грабують», «серця жорстокі», кожен віднімає речі свого «брата», «насилля вселилося в душі людей».

Вавілонське царство – «Законі Хаммурапі»

Приблизно в III тис. до н.е. в районі Дворіччя виникають чисельні міста-держави – Імме, Лагаш, Ур, Урук та ін. Їхнє політичне об'єднання відбулося під час піднесення міста Аккада. Після цього в XIX ст. до н.е. виникло *Вавілонське царство*, яке проіснувало майже два тисячоліття. Із джерел політико-правової думки, що дійшли до нас, велике значення мають записи, відомі як «*Реформи Урукагіни*» та збірник законів царя *Хаммурапі*.

Уперше в історії у записках царя м.Лагаш Урукагіни були розроблені програми дій та зміцнення держави рабовласників, подано їх ідеологічне обґрунтування.

У «Реформах Урукагіни» визначено три напрями зміцнення влади рабовласників та держави:

- 1) відбулося розмежування храмових господарств і господарств вельмож, царських, що змішувало позиції жертв, які займалися ідеологічним забезпеченням влади царської;
- 2) були введені певні податкові пільги для селянських власників та ремісників (звільнено від пожертвувань під час молитов та за виконання культових обрядів);
- 3) Урукагіна проголосив свою владу як таку, що є від Богів, Бога Нінгірсу, який вибрав головне місто Лагаш.

Отже, це були заходи по розширенню державної влади та її обґрунтування, як заходи від Богів.

Щодо законів царя Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.), то деякі з 282 законів були такими, що вказували на походження від богів (Мардук) царя і його влади, відтворюючи своє законодавство як здійснення волі богів. Хаммурапі проголошував: «По величчю Шамаша, великого судді неба і землі, хай сяє моя справедливість в краю, по слову Мардука, мого володаря, хай не знайдуть мої переднакреслення нікого, хто б відмінив їх».

Справедливість, про яку говориться в законах Хаммурапі, розуміється як поділ людей на вільних і рабів, нерівноправне походження самих вільних – членів різних прошарків.

Світська влада царя поєднувалась із владою богів, політична влада – з релігійною, царські закони називались божими, а опір владі прирівнювався до зневаги богів.

Окрім цього, політично-правовій думці Вавілоноу притаманний фаталізм.

У документі «Про невинного страждальця» якийсь князь проклинав свою долю, хоч він все життя вірно служив богам і цареві.

У загальному позитивною рисою Вавілонського законодавства була його гуманність і певна справедливість, звичайно відносна. Кодекс Хаммурапі вимагав трактувати підданих, «виявляючи милосердя».

Буддизм у Стародавній Індії

Чи не найбільше ієрархізованим, диференційованим стародавнім суспільством була Стародавня Індія. Сюди близько XX ст. до н.е. вторглися племена арій, які стимулювали різку диференціацію місцевих племен, розподіл їх на касты, як про це писав Дж.Неру (1889–1964 рр.; прем'єр-міністр Республіки Індії в 1947 р., сподвижник М.К.Ганді). Поділ на касты вирішив мирним шляхом проблему відносин між завойовниками і завойованими. Поступово в Індії з'явилися касты: брахмани (привілейовані), кшатрії (воїни), вайші (вільні общинники – ремісники, землероби, торговці) та шудри (сільська та міська біднота), нарешті були і раби – даси. Ці касты склали різко обмежені так звані варни, що відрізнялися одна від іншої за тією роллю, яку вони відігравали у суспільно-політичному житті. Кастовий лад в Індії поступово змінився, став всезагальним і отримав ідеологічне обґрунтування жерців та політичних діячів тогочасного суспільства.

У священних книгах – *Ведах* (священне знання), що склали чотири збірники (Рігведа, Самаведа, Яджурведа та Ахтарваведа), було розроблено справжній детально нормований ієрархічний спосіб життя, де все було регламентовано від народження до самої смерті, вся життєдіяльність кожного члена касты суворо нормувалася. Поділ на касты вкоренився у

повсякденне життя, сам побут призвів за тисячоліття до трагічних наслідків. Індійське суспільство ніби закаменіло. Як писав Дж.Неру, кастовість «перетворилася у справжню тюрму для розуму... народу».

Жерці розробили цілий кодекс – «Дхарму» – поведінки для членів різних каст, якого суворо дотримувалися, а винних у його порушенні жорстоко карали. Перехід з касту в касту, як звичайно, міг бути тільки згори додола, тобто шудри не могли й мріяти, щоб зайняти будь-які суспільно-адміністративні пости, не кажучи вже про політичні, державні.

Окрім «Вед» джерелами політичної думки були й «Книга Ману», дві індійські епопеї «Махабхарата» і «Рамаїяна», а також політичний трактат «Артхашастра» брахмана Кутілії.

У цих джерелах, звичайно, поділ на касту пояснювали волею богів, які створили брахманів зі своїх уст, кшатрійів – з рук, вайшів – з ребер, а шудри – зі ступнів. На вершині піраміди влади перебували брахмани, тобто жерці і правителі, які мали привілеї, кшатрії захищали країну, правили і служили брахманам, вайші служили верхнім кастам, а шудри – всім. У «Рігведі» зазначено, що релігійні істини є правом, а в «Рамаїї» – що «проповідання права є проповіданням істини». Жерці проповідували панування законності.

Кастовість, законність – специфіка індійської політичної думки того часу.

Політична думка Стародавнього Китаю

Найвідомішими у Стародавньому Китаї є чотири течії суспільно-політичної та правової думки – Чжоу-Лао-цзи, Мао-цзи, Конфуція і школа легістів (юристів).

Засновник першої течії – *Чжоу-Лао-цзи* (VI-V ст. до н.е.) твердив, що людина повинна дотримуватися природних законів, які панують на землі, земля ж підпорядковується небу, небо – *Дао*, а *Дао* – законам природності. Коли людина йде шляхом *Дао*, то не може стати нещасливою, оскільки вона вдосконалюється поступово й досягає повної гармонії зі світом.

Головним принципом життя, що є дуже важким й приносить багато лиха, повинна стати бездіяльність. Для володаря це означало припинення гноблення народу, надання йому можливості вільно розвиватися. Для народу бездіяльність стала формою пасивного протесту проти влади. Бездіяльність приводить до спокою і щастя, вона не порушує природного порядку. Тому не потрібні жодні реформи, владар не повинен втручатися у справи народу. Оскільки влада володаря походить від богів, то він може правити без примусу, без апарату влади і війська, що водночас означало протест проти зростання засилля чиновництва в житті. Відносини між державами мали будуватися за принципом *Дао*: «Хто служить главі народу за допомогою *Дао*, не підкоряє інші країни за допомогою війська...». *Лао-цзи* вважав, що для загального блага держава повинна бути невеликою, а населення не густим. Слід менше їдити, займатися простими справами, правителям зменшити свої прагнення, що приведе до щасливого життя.

Послідовниками *Лао-цзи* були Ян Джу, Сун Цзи, Льн Вень, Чжуан-цзи та ін.

Суттєву роль в історії політичної думки Китаю зіграло вчення *Конфуція* (Кун Фу-цзи, 551–479 рр. до н.е.). Його вчення викладено у 4 книгах, із яких самому Конфуцію належить перша – під назвою *«Велике вчення»*. Інші 3 складені після смерті Конфуція його учнями на основі записів суджень і бесід вчителя.

Він у своєму вченні розвиває *патріархальну концепцію* держави. Держава трактується ним як велика сім'я. Влада імператора («сина неба») уподібнюється силі батька, а відношення керівних, правлячих і підданих – родинним відносинам, де молодші залежні від старших. Він всілякими шляхами доказує суспільну нерівність: «темні люди», «простолудини», «нижчі», «молодші» повинні підкорятися «благородним чоловікам», «кращим», «вищим», «старшим». Тим самим він відстоює аристократичну концепцію правління, оскільки простий народ повністю відхиляється від участі в управлінні державою.

Конфуцій закликає правителів будувати свої відносини на основах доброчесності. Він зауважує: «Для чого, керуючи державою, вбивати людей? Якщо ви будете намагатися до добра, то і народ буде добрим. Мораль благородного чоловіка подібна вітру і мораль нижчого чоловіка подібна траві. Трава нахиляється туди, куди дує вітер».

Конфуцій проголошує моральне вдосконалення загальним обов'язком. Важливим він вважає точне регламентування обов'язків кожного громадянина з метою збереження порядку в суспільстві. Звертає увагу на необхідність подолання поляризації багатства і бідності серед населення. «Коли багатство розподіляється рівно, – говорить він, – то не буде бідності; коли у країні панує гармонія, то народ не буде малочисельним; коли панує мир (у відношеннях між верхами і низами), не буде небезпеки скинення (правителя)».

Важливе місце у його політичній системі займає поняття «гуманність» (жень). Воно охоплює і повагу до батьків, любов до родичів і верхів, віру і покору їм. «Якщо доброчесний государ володіє серцями, то він володіє і країною».

У Конфуція звучать мотиви хвали бідності і осуду багатства. Харчуватися треба невеликою кількістю рису, пити воду, не мати нічого, крім зігнутої руки для підтримки голови. Це і є той стан людини, який теж має свою приємність. Конфуцій проповідує принцип «середини» і віддалення від крайностей.

Конфуцій за моральні принципи керівництва, хоча повністю не заперечує значення законодавства. Він виступає проти розбрату, чвар окремих правителів, є прибічником політичної централізації, але не допускає ніякої критики царя, який ухилився від доброчесності. Якщо держава погано керується, то мудрий цар має промовчати і зайнятися самим собою. Він пропонує в таких випадках покласти на бога. Конфуцій пропонує також принцип «виправлення імен», тобто довести кожному ім'я, яке б відповідало його соціальному, політичному і правовому статусу, щоб государ був государем, сановник – сановником, батько – батьком, підданий – підданим і т.д.

Вчення Конфуція, яке закликала до морального вдосконалення і просвіти, до ліквідації багатовладдя місцевих керівників, на початку мало прогресивну роль. Пізніше його проповідь покори відіграла зворотню роль.

Важливіші ідеї Конфуція лягли в основу цілої релігійної системи, яку розробляли його послідовники. Конфуціанство стало одною із державних релігій Китаю.

Цікаво, що навіть і сучасні політики, журналісти часто використовують крилаті вирази видатного китайського мислителя, не знаючи чітко, кому вони належать. Серед них: «Благородна людина знає обов'язок, низька – користь», «Відповідай на образи справедливістю» та ін.

Із критикою поглядів Конфуція виступили Мао-цзи та представники школи легістів (V–III ст. до н.е.).

Мао-цзи (479–400 рр. до н.е.) вважав, що згуртує суспільство любов. Згуртоване любов'ю суспільство становитиме щось на зразок військової організації, зі своїми внутрішніми законами. Розвивав ідею природної рівності всіх людей. Він перший виступив із обґрунтуванням договірної концепції виникнення держави, де в основі лежить ідея належності народу верховній владі.

Йдучи слідом за небесним взірцем, Мао-цзи називав «повагою мудрості як основи управління». «Безпорядок у Піднебесі, – вказує мислитель, – був такий же, як серед диких звірів. Зрозумівши, що причиною хаосу є відсутність управління і старшинства, люди вибрали найбільш доброчесного і мудрішого... і втілює порядок».

Із введенням у землях Китаю законів Шан-Яна (IV ст. до н.е.) випускники першої в Китаї Академії, що займалася політичними питаннями, сформували школу *«легістів-фацзи»*. Вони відмовилися як від конфуціанства, так і від поглядів Мао-цзи, вважаючи, що введення уніфікованого законодавства для всіх провінцій допоможе об'єднати країну, дозволить оновити чиновництво, що мало б глибоке знання, дотримувалося головних чеснот (справедливості, точності моралі, права, нагородження і покарання, любові та музики).

Легісти, виступаючи проти Конфуція, допускали зміну законодавства відповідно з суспільно-політичними змінами в країні.

Отже, політико-правова думка Стародавнього Сходу має теократичний характер, її спільними рисами були фаталізм та деспотизм. Водночас кожна цивілізація внесла щось своє. В Єгипті та Вавілоні володарі були втіленням богів на землі, вони стали асоціюватися з державою і відповідати за її успіхи і поразки. У той же час політичні норми у Вавілоні були милосердніші, тут більше думали про земні радощі. У Єгипті життя було підготовкою до смерті. Політична думка Індії дала сувору, освячену релігією, кастову систему. Політична думка Китаю вирізнялася опрацюванням етики влади - правил і принципів державного устрою, ідеєю середнього шляху, що конкретизувалася «чжун юн» - обмеження влади володаря за допомогою вищих чиновників, які здійснюють політико-адміністративну діяльність.

1. Александров Г. История социологических учений Древнего Востока. - М., 1959.
2. Боднар В. Становлення і розвиток соціально-політичних ідей // Методичні матеріали з курсу політології. - Ужгород, 1990. - С.13-17.
3. Боднар В., Вегеш М., Худанич В. Основи політології. - Ужгород, 2000. - С. 32-35.
4. Буддизм. Словарь. - М., 1992.
5. Древнекитайская философия. Собр. текстов (В II т.). - М., 1992.
6. Зейдлер Гж. Політична думка стародавнього. - Львів, 1959.
7. Энциклопедия политической мысли (за ред. Д.Миллера). - К., 2000.
8. Ерасов Б. Культура, религия и цивилизация на Востоке. Очерки общей истории. - М., 1990.
9. История политических учений / Под ред. К.Мокичева. - М., 1971. - Т.1, гл.1 «Политическая мысль в рабовладельческих государствах Древнего Востока». - С.21-40.
10. История политических и правовых учений / Под ред. В.Нерсисянца. - М., 1988.
11. Кандзьолка В. Нариси історії античної філософії. - Львів, 1993.

12. Кирилук Ф. Історія політології. - К.: Знання України, 2002. - Т. 1. - С. 43-74.
13. Михеев Р. Хрестоматія по теорії державства и права, політології, історії політичних и правових ученьї. - М., 2000.
14. Основи політології (Учбово-методичний посібник). - Львів, 1990. - Ч. 1. - С. 14-19.
15. Основи політології / Під ред. Б.Кухти. - К., 1992.
16. Основи політології / За ред. Ф.Кирилюка. - К., 1995.
17. Приломов Л. Слово Конфуція. - М., 1992.
18. Політологія: наука про політику / За ред. В.Креміня. - К.: Сдінорог, 2002. - С. 27-37.
19. Політологія / За ред. О.Семківа. - Львів, 1994. - 2-е вид. - С.25-40.
20. Себайн Д., Торсон Т. Історія політичної думки. - К.: Основи, 1997.
21. Теория государства и права. Хрестоматия. - М., 2001. - Т.1.
22. Хрестоматія з історії всесвітньої політичної думки. - Миколаїв, 2002.
23. Шляхтун П. Політологія (теорія та історія політичної науки). - К.: Либідь, 2002. - С. 33-45.